

JADID MATBUOTIDA FITRAT PUBLISISTIKASI

*Boltaboyeva Shamsiyo Hamidullaevna**O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi*

ANNOTATSIYA

Maqolada Fitratning o'zi muharrirlik qilgan "Hurriyat" gazetasida "Yurt qayg'usi" nomi ostida e'lon qilingan uch sochma va bir she'ri, "Mirrix yulduziga" va "Sharq" nomli she'rlarida ifodalangan g'oya va mazmun xususida so'z boradi.

Kalit so'zlar: "Mijmar" (Cho'g'don), "Sayha" (Bongso'z), "O'zbek yosh shoirlariga", sochma, "Yurt qayg'usi", "Mirrix yulduziga", "Sharq".

KIRISH

Turkiston jadidchilik harakatining yorqin vakillaridan biri Abduraf Fitratdir. U madaniyatimiz tarixida shoir, nosir, dramaturg, publitsist, tilshunos va adabiyotshunos, tarixchi va faylasuf, san'atshunos va jamoat arbobi sifatida qoldi. Fitrat serqirra ijodkor bo'lib, adabiy merosi boy, xilma-xil va rang-baranligi bilan ajralib turadi. U zullisonayn ijodkor bo'lib, o'zbek va fors tillarida ijod qilgan. Uning adabiy faoliyati, ijod olamiga kirib kelishi 1903-1904 yillarga to'g'ri keladi. Dastlab "Mijmar" (Cho'g'don) taxallusida she'rlar yoza boshlagan. "Fitrat talabalik yillaridayoq bir devon bo'lishga arziri (S. Ayniy) she'rlar yozib ulgurgan. "Mijmar" taxallusini qo'llardi. Intiboq (ogohlik, g'aflatdan uyg'onish) davridan oldin ham g'azal va qasidalar yozgan bo'lsa-da, ammo ularda bugungi she'rlaridagi sayqal, yonish va kuyish uchramas edi. Fitrat she'rlarining o'z yurtida nashr etilishiga Sayyid Olimxon ruxsat bermagach, bu to'plam hijriy 1929 (milodiy 1911) da Istanbulda "Sayha" (Bongso'z) nomi ostida talaba-shoirning o'z hisobidan bosilgan edi. Istanbul dorilfununi kutubxonasida saqlanayaotgan bu to'plamning muqovasiga "Fitrat. Sayha. Milliy she'rlar" deb yozilgan bo'lib (fors tilida, arab alifbosida), undan tanlab olingan o'ndan ortiq she'rlar "Sadoi Turkiston" gazetasining 1914-yil iyul oyi sanalarida e'lon qilingan. Bu she'riy asarlarning har bir bandidan keyin turk tilida uning mazmuni ham bayon etilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODIKASI

Fitratning forsiy tilda yaratilgan she'rlaridan tashqari, o'zbek tilida yozilgan bir qancha she'rlari 20-yillarda "Inqilob", "Qizil qalam" majmualarida e'lon qilingan. 1922-yilda nashr qilingan "O'zbek yosh shoirlariga" to'plamidan o'ndan ortiq she'rlari joy olgan. Fitrat xalq og'zaki ijodida ayrim unsurlari bo'lgan yangi she'r janri ya'ni sochmani milliy adabiyotimizga olib kirdi. Fitratning zamondoshi Sadridin Ayniy shunday yozadi: "Fitratning she'riyati haqida yana shunday aytish kerak: shoir o'zbek adiblari ichida birinchardan bo'lib folklor shakllarida she'rlar yozadi. Bu ming yilcha

davr ichida aruzdan boshqa shaklni bilmagan yozma she'riyatimiz sohasida novatorlik edi. Fitrat o'zi faoliyat olib borgan "Hurriyat" gazetasida "Yurt qayg'usi" deb nomlangan uch sochmasi va bir she'ri e'lon qilingan. Ularda istiqlol g'oyalari baralla kuylaydi. Sochmalarda yurtni mungli ona qiyofasida tasvirlab, Vatanga Onam deb murojat qiladi: Onam! Seni qutqarmoq uchun jonmi kerakdir? Nomusmi, vijdon bila imonmi kerakdir? Fitrat lirikasida Turkiston dunyosi, birligi, ozodlik, hurriyat g'oyalari ilgari surilgan. Shoir sochmalarida ham: "Ey Ulug' Turon, arslonlar o'lkasi! Senga ne bo'ldi? Holing qalaydir? Nechuk kunlarga qolding?" – deya xitob qiladi. Ulug' Turonning mahzun holiga kuyinadi. Turonni bu ahvoldan qutqarish uchun yer yuzini "urho"lari bilan titratkan arslon yurakli farzandlarni, tuproqlarni osmonlarga uchiradigan tog' g'avdali, jasur o'g'lonlarni qumsaydi, ularni yordamga chorlaydi. Ulug' Turonni oyoqosti qilayotgan dushmanlarga nafrat bilan qaraydi. Yurni shunday ahvolga tushib qolishiga indamay yo'l qo'yib berayotgan vatandoshlariga achchiq murojaat qiladi. Ulug' Turonni bu ahvoldan qutqarish uchun birlashishga da'vat qiladi. Shoir she'rlarida Turkiston o'lkasining ayanchli holini, xalqning dunyo taraqqiyotidan orqada qolib ketganini, millatning mahzun ahvolini tasvirlaydi. "Yurt qayg'usi" (Bir o'zbek tilidan) sochmasida shoir yurtni xo'rlangan, jabrdiyda, mahzun, ayanchli ahvoldagi ona qiyofasida: "Bir xotunki, egnida ipakli, lekin yirtiq va eski bir ko'yakdan boshqa bir kiyim yo'q. Bosh-ayog'lari yalang'och, tirsaklarigacha qopqora loyqadan botg'an, baqirurg'a tovushi, qutilurg'a kuchi qolmagan!.. Qarayman: kimsasizlik yukindan orig'langan tanda zolimona urilgan qamchilarning yarasi bor. Ko'raman: johilona qiling'an emlardan nosulg'a qaytg'an yaralarindan qonlar oqib turadur!.." – tasvirlaydi. Yurtidan ayrilib judo bo'lmoqni o'zi uchun o'lim, Vatani uchun o'lmoqni esa tiriklik deb biladi. Uni zolimlardan qutqarib, himoya qilishga ont ichadi. Shoir "Zolimlar seni kimsasizmi ko'rdilar? Yo'q, sen kimsasiz emassan. Mana men, butun borlig'im bilan senga ko'mak qilurg'a hozir. Mana men chin ko'ngil bilan sening yo'lingda o'lurg'a rozi... Ustimga insonlar emas, shaytonlar qo'shini kelsa, Oyog'imga zanjirlar emas, jahannam ilonlari sorilsa, yana sen sari ketarman. Dunyoning butun balolari boshimga to'kulsa, Zulm cho'lining temir tikonlari ko'zlarimga kirsas, yana seni qutqararman. Men sening uchun tirildim, Sen uchun yasharman, Sen uchun o'lurman. O'lim seni o'lmingni istaganlarga, Nafrat seni ko'mgani kelganlarga!"- deya Turkiston zamini, millatining erk va ozodligi yo'lida har qanday to'siqlarni yengib o'tishga, hattoki, jonini ham berishga tayyorligini ifoda etgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Shoir yurtni zulmdan xalos etish uchun Sohibqiron Temur ruhidan madad izlab boradi. "Ezilgan boshim, qisilgan vijdonim, kuygan qonim, o'rtangan jonim uchun bu sag'anangdan davo izlab keldim, xoqonim! Yuz yillardan beri jafo ko'rub, g'am chekib kelgan turkning qonli ko'z yoshlarin etaklarimga to'karga keldi. Qorong'uliklar ichra

yogʻdusiz qolgan oʻzbek koʻzlari uchun tuprogʻingdan surma olgʻali keldim. Nomusini bad kishilarning ayogʻlari ostinda koʻrib turklik qoni qaynagʻay, musulmonlik hamiyati toshgʻay, tamugʻ olovlari kabi sachragʻay. Lekin oʻz kuchsizligin anglab qaytib oʻtirgan va qon yigʻlagan turkning holini aytarga keldim, xoqonim!” Shoir yurti uchun mashaqqatli va muhim boʻlgan pallalarda ota-bobolar ruhidan yordam istaydi. Buyuk Turonning avvalgi shon-sharafini qaytarish uchun oq fotiha soʻrab, belni mahkam bogʻlab, yurt ozodligi yoʻlida kurashishga ont ichadi. Adabiyotshunos olim Naim Karimovning “Fitratning shaytonga isyoni” nomli maqolasida Fitratning topilmagan “Temur sagʻanasi” nomli dramatik asarini topishda, tiklashda, hech boʻlmasa gʻoyaviy-badiiy tendensiyani aniqlashda “Yurt qaygʻusi” nomi ostida chop qilingan uch qismdan iborat mana shu nasriy sheʼrlar zamin, manba vazifasini oʻtashi mumkin ekanligini qayd qiladi. Bu qarashni Hamid Olimjonning 1936 yilda yozilgan “Fitratning adabiy ijodi haqida” maqolasida ham quvvatlaydi. Maqolada shunday fikrlar bor: “Muallif Temur sagʻanasiga borib oʻz fojiasini aytib yigʻlaydi: “Xoqonim, ezilib, talangan, talanib yiqilgan, yiqilib yaralangan turk elining bir bolasi sendan koʻmak istarga keldi”. Fitratning mashhur sheʼrlaridan yana biri “Mirrix yulduziga” deb nomlangan sheʼridir. Bu sheʼr unga koʻplab balo-kulfatlarni olib keldi. 1922-yilda bosilgan “Oʻzbek yosh shoirlari” toʻplamiga kirgan bu sheʼrda shoir yulduzga murojaat qilib, mustamlakachilik davrida yerdagi tubanliklar, yovuzliklar, adolatsizliklar, xoʻrliliklar, zulm haqida soʻz ochadi.

Butun dunyo tuzugin oʻz qopchigʻini toʻldirish uchun buzganlar, oʻz nafsi yoʻlida, yurtini, xalqini, borini sotganlar? Senda bormi? U yerda bormi? Yoʻq! Bunday insonlar, yovuzliklar, adolatsizliklar, faqat, yerda bor! Shoir bu sheʼrida faqat oʻz nafsi, manfaati yoʻlida hech narsadan qaytmaydigan johil insonlarni qoralaydi, xalqqa murojaat qilib Yurt ozodligi yoʻlida birlashishga, hammani bir yoqadan bosh chiqarib kurashishga daʼvat etadi. Fitratning vatanparvarlik ruhidagi sheʼrlaridan yana biri “Sharq” sheʼridir. Unda mamlakatning umumlashma, yaxlit manzarasi chiziladi. Shoirning eʼtirof etishicha, u yer yuzidagi eng chiroyli, jannatmakan goʻshadir. Uning goʻzal manzaralari, jannatmakon bogʻlariga hech bir joy tenglasha olmaydi, hech qayer bilan qiyoslab boʻlmaydi. Firdavs Jannatlari uning atrofida, uning betakror gullari jon suvidan ichib yetilgan. Koʻm-koʻk yogʻochlar xuddi Yaratganga mumtozlik haqqi uchun saf tortib ibodat qilishga intiladilar. Oʻngdan, chapdan - har tomondan bahaybat, koʻrkam togʻlar oʻrab olgan. Yoʻq, shoir ularni togʻ ham emas, haq yoʻlida kurashga otlangan yengilmas askarlarga qiyoslaydi. Birorta yirtqich, yovvoyi hayvon hujum qilib, tishtirnogʻini suqib olmasin, deya, uni Yaratganning oʻzi himoya qilib, atrofidan aylangan suv, muz, togʻlar bilan muhofaza etadi. Ammo sheʼr faqat Vatan taʼrifidagina iborat emas, keyingi qismda shoir yurtning tanazzulga yuz tutishini tasvirlaydi. Biroq bu kun, esizlarkim, bu oʻlka Har tomondan talanmishdir yoʻlsizcha, Madaniyat degan gʻarbli olbosti, Boqing, buning koʻkragidan oʻq bosdi. Bu misralarda

go'yoki madaniyat bu Yurtdagi go'zalliklarni barbod qilgan. Ammo, nega "Madaniyat"? Bu yerda gap 1917 yil Oktabr inqilobi haqida ketyapti. Bu inqilob xalq uchun, xalqning nomidan amalga oshirilgan edi. Natijada, insonlardagi insoniylik tuyg'ulari barbod bo'lib, yovuzlik, johillik, tubanlik, yovvoyilik kabi hayvoniy hislar junbushga keldi. Yurtning ko'ksiga o'q joylab, xarob qilib, tanazzul yoqasiga olib kelgan ham o'shadir. Bu holatlar asta-sekin oydinlashib boradi. Yonib ketib, kultepaga aylangan qishloqlar, jonsiz tanlar, begunoh kimsalarning qoniga to'lgan ariqlar o'rmini tavsilotlar oladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Fitrat o'z ijodini fors-tojikcha she'rlar yozish bilan boshlagan bo'lsa-da, yigirmaga yaqin oz sonli she'rlari bilan ham turkiy xalqlar dunyosida millatparvar, yoniq bir shoir sifatida tanildi. Fitrat she'riyati, shoirning o'z tili bilan aytganda "rubobiy she'rlar" nafis va buyuk Sharq she'riyatining butun go'zalliklari bilan to'yingan. Fitrat qalbidagi ozodlik, hurlikka intilish uning she'rlarida ham o'z aksini topgan. Yuqorida ko'rib o'tgan, "Hurriyat" gazetasi e'lon qilingan "Yurt qayg'usi" nomli she'rlari vatanparvarlik tuyg'ulari bilan sug'orilgan edi. Fitrat ijodida vatanparvarlik, millatparvarlik, hurlik va ozodlik mavzulari yetakchi o'rin tutadi. Fitrat yurt birligi, ozodligini muqaddas bilib, bu yo'lda jonini qurbon qilishga tayyorligini yuqorida keltirilgan she'rlarida ham ko'rib o'tdik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Afoqova N. Jadid she'riyati poetikasi. –T., Fan. 2005 – 96 b.
2. Boltaboyev H. Fitrat va jadidchilik. –T., A.Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti. 2007 – 71-74 b
3. Fitrat. Tanlangan asarlari. I jild. - T., Ma'naviyat. 2000 – 31-41 b.
4. Karimov N. Fitratning shaytonga isyoni // O'zAS, 1993, 20-avgust.